FERMER XO‘JALIKLARI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xayrullayeva Aziza Ziyadullayevna
Mustaqil tadqiqotchi
Xayrullayev Akmal Ikromovich
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada fermer xo‘jaliklari iqtisodiy samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, ularning mohiyati, dolzarb muammolari hamda ularni takomillashtirish yo‘nalishlari yoritilgan. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda fermer xo‘jaliklarining ulushi rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinib, klasterlashtirish, davlat qo‘llab-quvvatlashi, hamkorlik va infratuzilma xizmatlarini rivojlantirish orqali samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: fermer xo‘jaligi, iqtisodiy samaradorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, klaster, agrologistika, davlat qo‘llab-quvvatlashi, hamkorlik.

Аннотация. В данной статье освещены организационно-экономические механизмы повышения экономической эффективности фермерских хозяйств, их сущность, актуальные проблемы и направления совершенствования. На основе официальных статистических данных проанализирована доля фермерских хозяйств в производстве сельскохозяйственной продукции, разработаны предложения по повышению эффективности путём развития кластеризации, государственной поддержки, кооперации и инфраструктурных услуг.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, экономическая эффективность, организационно-экономический механизм, кластер, агрологистика, государственная поддержка, кооперация.

Annotation. The article covers organizational and economic mechanisms for increasing the economic efficiency of farms, their essence, current problems and directions for improvement. Based on official statistical data, the share of farms in agricultural production is analysed, and proposals are developed for increasing efficiency through the development of clustering, state support, cooperation and infrastructure services.

Key words: farm, economic efficiency, organizational and economic mechanism, cluster, agrologistics, state support, cooperation.

Kirish. Yangi O‘zbekistonda agrar sohani tubdan modernizatsiya qilish, fermerlik harakatini yangi bosqichga olib chiqish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi maqomiga ega bo‘lmoqda. 2025-yilning yanvar–dekabr oylarida respublikada yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi 508 711,1 mlrd so‘mni yoki 2024-yilga nisbatan 104,4 foizni tashkil etdi [6]. Mazkur mahsulotlarning umumiy hajmida fermer xo‘jaliklarining ulushi 29,4 foizni, dehqon va tomorqa xo‘jaliklariga 62,3 foiz, qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga esa 8,3 foiz to‘g‘ri keladi [6].

Fermer xo‘jaliklari mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va eksport salohiyatini oshirishda hal qiluvchi o‘rinda turadi. Jumladan, asosiy dehqonchilik mahsulotlarining 36,5 foizi, don ekinlarining 75,7 foizi, poliz ekinlarining 52,9 foizi, meva va rezavorlarning 49,0 foizi hamda uzumning 48,2 foizi fermer xo‘jaliklarida yetishtiriladi [6]. 2025-yil 1-mart holatiga faqat Samarqand viloyatida faoliyat ko‘rsatayotgan fermer xo‘jaliklari soni 11 186 tani tashkil etgan bo‘lib, bu fermerlik harakatining mintaqaviy salohiyatidan dalolat beradi [17].

Fermer xo‘jaliklari faoliyati “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi Qonun bilan tartibga solinadi [1]. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida qishloq xo‘jaligi sohasida suv resurslaridan oqilona foydalanish, agroklasterlarni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [2]. Prezidentning 2017-yil 9-oktabrdagi PF-5199-son Farmoni ijrosini ta’minlash maqsadida qabul qilingan PQ-3318-son qarori asosida fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalari

kengashlari tashkil etilib, tuman kengashlari huzurida kompleks xizmat ko‘rsatish markazlari yaratilgan [3]. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-yanvardagi 53-son qarori dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yerlarda serhosil ekinlarni joylashtirish, moddiy-texnik resurslar bilan tizimli ta’minlash choralarini belgilab bergan [4].

Shu bilan birga, fermer xo‘jaliklari oldinda turli muammolar: moliya-kredit resurslariga kirishning cheklanganligi, shartnoma munosabatlarining to‘liq shakllanmagani, resurslar bilan uzluksiz ta’minlashning uzilib-qolishi, bozor infratuzilmasi xizmatlarining yetarli emasligi hamda agrologistika xarajatlarining yuqoriligi kabi salbiy holatlar saqlanib qolmoqda. Shu bois fermer xo‘jaliklari iqtisodiy samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish respublika agrar iqtisodiyotining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Maqolaning maqsadi — fermer xo‘jaliklari iqtisodiy samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. R.X.Ergashev va S.S.Fayziyeva qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotiga oid darslikda iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish natijalari bilan uning ustiga sarflangan mablag‘lar o‘rtasidagi nisbat sifatida talqin etilib, fermer xo‘jaliklarida foyda va samaradorlik ko‘rsatkichlarini hisoblash metodikasi yoritilgan [10]. “Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti” o‘quv qo‘llanmasida fermer xo‘jaligida erkin ishlab chiqarish munosabatlarini shakllantirishning nazariy, huquqiy va iqtisodiy asoslari, ishlab chiqarishni samaradorlikka yo‘naltirish mexanizmlari tizimli bayon qilingan [11].

Tadqiqotlarda fermer xo‘jaliklari faoliyatini baholashning zamonaviy yondashuvlari ishlab chiqilmoqda. Jumladan, Jizzax viloyatidagi fermer xo‘jaliklarining 2019–2024-yillar oralig‘idagi iqtisodiy faoliyati statistik tahlil asosida o‘rganilib, tarmoqlar bo‘yicha o‘sish dinamikasi va muammoli nuqtalar aniqlangan [15]. Boshqa bir tadqiqotda Samarqand viloyatidagi fermer xo‘jaliklari faoliyatini baholash uchun barqaror qishloq xo‘jaligi indeksi qo‘llanilgan [16].

M.Kimsanboev fermer xo‘jaliklariga xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilma samaradorligini oshirishni iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlashning muhim omili sifatida asoslab berdi [12]. Qashqadaryo viloyati misolida o‘tkazilgan tadqiqotda fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion agrotexnologiyalarning o‘rni ochib berilgan [13]. G‘.A‘fforov agroklaster fermer xo‘jaliklari, texnologik xizmatlar, transport-logistika tizimi va ilmiy markazlarning integratsiyasi sifatida ta’riflab, klasterlar hosildorlikni oshirishda hal qiluvchi omil ekani xulosasiga kelgan [14].

Material va uslublar. Yuqoridagi dolzarb vazifalardan kelib chiqib, tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2022–2025-yillarga oid rasmiy statistik ma’lumotlari [6; 7], me’yoriy-huquqiy hujjatlar [1–5] hamda sohaviy ilmiy adabiyotlar [10–18] manba sifatida xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, monografik hamda statistik tahlil qilish va guruhlash usullaridan foydalanildi. Fermer xo‘jaliklarining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi hududlar kesimida hamda mahsulot turlari bo‘yicha guruhlab tahlil qilinib, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning har biri alohida o‘rganildi.

Natijalar va munozara. Fermer xo‘jaliklarining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmidagi ulushi 2022–2025-yillarda nisbatan barqaror bo‘lib, respublika bo‘yicha 29,4–30,9 foiz oralig‘ida saqlanmoqda (1-jadval) [7]. Hududlar kesimida esa sezilarli farqlar mavjud: Farg‘ona (41,5 foizgacha), Namangan (38,2 foizgacha) va Samarqand (38,8 foizgacha) viloyatlarida fermer xo‘jaliklari ulushi respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan ancha yuqori, Toshkent viloyatida esa 18 foizdan oshmaydi [7].

1-jadval

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmida fermer xo‘jaliklarining ulushi, foizda (IV chorak) [7]

Hudud	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil

O‘zbekiston Respublikasi	30,9	29,5	29,7	29,4
Farg‘ona viloyati	39,8	39,9	41,5	41,1
Namangan viloyati	37,9	38,2	37,3	36,5
Samarqand viloyati	37,9	37,8	38,8	36,6
Sirdaryo viloyati	39,2	35,4	33,2	32,0
Jizzax viloyati	28,0	26,4	27,4	29,8
Buxoro viloyati	31,5	29,4	27,5	27,5
Xorazm viloyati	27,3	25,1	24,3	23,5
Toshkent viloyati	18,0	16,2	16,0	17,4

Izoh: *jadval 1–4-qatorlarda fermer xo‘jaliklarining respublika va hududlar kesimidagi yillik (IV chorak) ulushini ko‘rsatadi; manba: Milliy statistika qo‘mitasi [7].*

2026-yilning II choragida fermer xo‘jaliklari ulushi respublika bo‘yicha dastlabki ma’lumotlarga ko‘ra 24,4 foizni tashkil etdi [7]. Ushbu mavsumiy tebranishlar fermer xo‘jaliklarining asosiy ekinlarni yetishtirishda yil davomida bir tekis ishtirok etmasligini ko‘rsatadi hamda sabzavot va chorvachilik mahsulotlarini yil bo‘yi ishlab chiqarishga ixtisoslashuvni rag‘batlantirish zaruratini bildiradi.

Mahsulot turlari kesimida fermer xo‘jaliklari ulushi nomutanosib taqsimlangan (2-jadval) [6]. Fermer xo‘jaliklari don va poliz ekinlari yetishtirishda yetakchi bo‘lsa, sabzavotchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda dehqon va tomorqa xo‘jaliklari ulushi ancha yuqori. Bu esa fermer xo‘jaliklarini ko‘p tarmoqli rivojlantirish, qo‘shimcha qayta ishlash va saqlash infratuzilmasini yaratish iqtisodiy jihatdan asoslanganligini ko‘rsatadi.

2-jadval

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmidagi ulushlar, foizda, 2025-yil (yanvar–dekabr) [6]

Ko‘rsatkich	Ulushi, foizda
Fermer xo‘jaliklari (jami mahsulotda)	29,4

Dehqon va tomorqa xo‘jaliklari	62,3
Qishloq xo‘jaligi tashkilotlari	8,3
Fermer xo‘jaliklari ulushi: dehqonchilik mahsulotlari (jami)	36,5
– donli ekinlar	75,7
– poliz ekinlari	52,9
– meva va rezavorlar	49,0
– uzum	48,2

Izoh: *1–3-qatorlar — xo‘jalik toifalari ulushi, 4–8-qatorlar — fermer xo‘jaliklarining mahsulot turlari bo‘yicha ulushi; manba: Milliy statistika qo‘mitasi [6].*

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar tizimini tahlil qilsak, birinchidan, huquqiy mexanizm e’tiborga loyiq: “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq fermer xo‘jaligi qonunchilikda belgilangan tartibda mol-mulkni yaratish, ko‘paytirish, olish, sotish, ijaraga yoki vaqtincha foydalanishga olish huquqiga ega [1]. Yerdan samarasiz foydalanishning oldini olish maqsadida samarasiz foydalanuvchilarga nisbatan yer solig‘i stavkasini uch barobar oshirish yoki yer huquqini bekor qilish choralari belgilangan [3].

Ikkinchidan, moliya-kredit rag‘batlantirish mexanizmi. 2022–2023-yillarda fermerlarga qishloq xo‘jaligi yerlarining har bir gektari uchun 1 mln so‘mdan subsidiya berildi [8]. PQ-113-son qaroriga muvofiq qishloq xo‘jaligi texnikasi lizingi 10 foiz oldindan to‘lash, 10 foiz tashabbuskorlar ulushi va 80 foizi 10 yil davomida bo‘lib-bo‘lib to‘lash sharti bilan amalga oshirilmoqda [5]. Fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi orqali faoliyat yo‘nalishiga qarab 300 mln so‘mgacha, 3 yildan 7 yilgacha muddatga imtiyozli kreditlar ajratilmoqda [18].

Uchinchi, klasterlashtirish mexanizmi. Paxta-to‘qimachilik klasterlari fermer xo‘jaliklari bilan shartnoma munosabatlarini yo‘lga qo‘yib, ularni xom ashyo yetishtirish, qayta ishlash va eksport zanjiriga integratsiya qilmoqda [9]. 2023-yil dekabridan boshlab fermerlar va klasterlar o‘rtasidagi shartnomalar birja savdolari

orqali tuzilishi joriy etilib, fermer o‘zi yetishtirgan paxta hajmini birjaga joylashtiradi hamda jahon bozori narxlaridan balandroq narx olish imkoniga ega bo‘lmoqda [9].

To‘rtinchi, hamkorlik va infratuzilma mexanizmi. Tuman kengashlari huzuridagi kompleks xizmat ko‘rsatish markazlari fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalari shartnomalar asosida urug‘, ko‘chat, taralar, texnika kabi moddiy resurslarni olish imkoniyatiga ega [3]. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, fermerlarga ko‘p qirrali xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilmani rivojlantirish ularning tranzaksiya xarajatlarini kamaytirib, samaradorlikni oshiradi [12]. Ko‘operatsiya orqali kichik fermer xo‘jaliklarining yirik bozorlar va qayta ishlov korxonalariga chiqishi ta’minlanadi [11; 14].

Beshinchi, innovatsion-raqamli mexanizm. Qashqadaryo viloyati tajribasi innovatsion agrotexnologiyalarni (suv tejovchi sug‘orish, aniq ekish tizimlari, raqamli hisob-kitob platformalari) joriy etish fermer xo‘jaliklari mahsuloti tannarxini pasaytirish va foydalilikni oshirishning muhim yo‘nalishi ekanini ko‘rsatadi [13]. Barqaror qishloq xo‘jaligi indeksi kabi integral baholash vositalarini hududlar kesimida joriy etish agrar siyosatni ilmiy asoslashga xizmat qiladi [16].

Xulosa. Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Fermer xo‘jaliklari mamlakat qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining qariyb uchdan bir qismini yetishtib, don ekinlarining 75 foizdan ortig‘ini ta’minlash bilan oziq-ovqat xavfsizligida strategik ahamiyatga ega [6]. Ular ulushining hududlar kesimidagi nomutanosibligi (17–41 foiz) har bir hududning ixtisoslashuvini hisobga olgan differensiallashgan agrar siyosatni talab qiladi [7].

Fermer xo‘jaliklari iqtisodiy samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflarni berish mumkin: shartnoma munosabatlarini birja savdolari orqali shaffof narx shakllantirishga kengroq ko‘chirish [9]; moliya-kredit imtiyozlarini lizing, subsidiya va imtiyozli kredit vositalari bilan uzviy birlashtirish [5; 8; 18]; kompleks xizmat ko‘rsatish markazlari va ko‘operatsiya shakllarini rivojlantirish [3; 12]; klasterlar bilan

integratsiya hisobiga qayta ishlash, saqlash va agrologistika infratuzilmasini barqaror rivojlantirish [14]; raqamli platformalar hamda integral indekslar asosida xo‘jaliklar faoliyatini monitoring qilishni joriy etish [13; 16]. Ushbu mexanizmlarning tizimli amalga oshirilishi fermer xo‘jaliklarining raqobatbardoshligi, daromadliligi va barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2004-yil 30-avgustdagi 662-II-son “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”gi Qonuni. – https://lex.uz/docs/-275195

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – https://lex.uz/docs/6600413

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 10-oktabrdagi PQ-3318-son qarori. – https://president.uz/oz/lists/view/1125

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-yanvardagi 53-son qarori. – https://lex.uz/docs/4720426

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 5-apreldagi PQ-113-son qarori. – https://lex.uz/uz/docs/-6424449

6. Milliy statistika qo‘mitasi. Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlari: 2025-yil yanvar–dekabr press-relizi. – https://stat.uz/img/news/ishlo-khzhaligi-press-reliz-uzb_p17121.pdf

7. Milliy statistika qo‘mitasi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmida fermer xo‘jaliklarining ulushi (choraklik). – https://siat.stat.uz/data/2950/

8. Gazeta.uz. Fermerlarga qishloq xo‘jaligi yerlarining har bir gektari uchun 1 mln so‘mdan subsidiya beriladi. 26.03.2022. – https://www.gazeta.uz/oz/2022/03/26/subsidy/

9. Gazeta.uz. Fermerlar va klasterlar o‘rtasidagi shartnomalar birja savdolariga o‘tkazilishi haqida. 13.12.2023. – https://www.gazeta.uz/oz/2023/12/13/cotton/

10. Ergashev R.X., Fayziyeva S.S. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2018. – http://kitob.sies.uz/frontend/web/kitob/kitob_005fd0a394a8447.pdf

11. Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TIIAME Milliy universiteti. – https://staff.tiiame.uz/storage/users/36/books/9FBmTTiyWWEz0MiqlvuyuDWDc1AaemxXz1EzTsMv.pdf

12. Kimsanboev M. Increasing the Efficiency of Infrastructures That Serve Farmers // Universal International Scientific Journal. – 2025. – https://unijournal.uz/id/eprint/784/

13. Fermer xo‘jaliklari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion agrotexnologiyalarning roli: Qashqadaryo viloyati misolida // CyberLeninka. – 2025. – https://cyberleninka.ru/article/n/fermer-xo-jaliklari-faoliyatining-iqtisodiy-samaradorligini-oshirishda-innovatsion-agrotexnologiyalarning-roli-qashqadaryo-viloyati

14. A‘fforov G‘. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda hosildorlikni oshirishda agroklasterlarning rivojlanishi // International innovation and researches. – 2025. – https://uzindex.com/id/eprint/1580/

15. Jizzax viloyatidagi fermer xo‘jaliklarining 2019–2024-yillar oralig‘idagi iqtisodiy faoliyati: statistik tahlil // InfoCOM.uz. – https://infocom.uz/magazine-article-detail/777

16. Barqaror qishloq xo‘jaligi indeksi yordamida Samarqand viloyatidagi fermer xo‘jaliklari faoliyatini baholash // ResearchGate. – 2025. – https://www.researchgate.net/publication/408592449

17. Samarqand viloyat statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida faoliyat ko‘rsatayotgan fermer xo‘jaliklari soni. 2025. – https://samstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/14989

18. Fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi // Moliya banki. – https://mkbank.uz/uz/family-programs/fund-farmers/